

יפה מן אלה

בשיעור על "האמנם" של לאה גולדברג התייחסנו ראשית כל לאווירה העולה מן השיר. איזו אוירה עולה מהשיר הזה? [רוגע, משהו ספק- נוסטלגי (מראה נושן), אבל גם מתח (שאלות: העוד ישנם כל אלה? / העוד ^{75N} מער בלחש בשלומם לדרוש?), קטנות האדם אל מול העולם (תוגת צעצועיך הגדולים)].

ומהי הסיטואציה בשיר? מה קורה בו?

[בין מרחב טבעי לעירוני, התפעלות מן הטבע שגם מוזכר רבות בשיר: שמים, ⁷³ צור (שחסרונה מודגש), לילה שהוא תופעת טבע, צרצרים, ירח, ברוש, אגמים, עץ; אבל בעצם אנחנו בעיר – "בלילה הסהור מול חלונך עומדת / עיר"].

השיר מתאר סיטואציה של התבוננות בעיר בשעת לילה. המראות הנשקפים בהתבוננות זאת מבליטים את הראשונות המופלאה, השמורה גם לנופים הבנאליים ביותר. מבט נכון יכול להחזיר לכל מראה, (יהיה זה הטבעי ביותר), את הנשגבות שמאפיינת את רגע הולדתו. התפעלות ממעשה אלוהי - בריאת החי והטבע כולו. חוויית התבוננות זו עשויה לחזק את זיקת האדם לטבע ולהביאו להבנה עמוקה יותר באשר לסודות הקיום האנושי. אבל כל זה שייך לא רק לטבע, אלא גם לעיר – גם בעיר יש את הראשונות הזו. מה שיוצר את הסיטואציה הזו ואת האווירה הזו הם המוטיבים המרכזיים של אלתרמן, שמלווים את כל ספר השירים הראשון שלו, "כוכבים בחוץ", שיצא ב-1938: מוטיב ⁷² ~~החצונות~~ העיר (הטבולה בבכי הצרצרים) וכמובן – הירח.

נעבור שורה שורה באופן מסודר, ונשים לב לדבר מאד מהותי בשירת אלתרמן: לכך שכל דבר שמופיע בשיר יש לו גם משמעות קונקרטיה, מוחשית, וגם משמעות שאולה. זה נקרא **סימבוליזם**, וזו הדרך הפואטית המאפיינת כל כך את שירתו של אלתרמן:

גם למראה נושן יש רגע של תלדת.

למה השורה הזו מכוונת? [גם לסיטואציה שבשיר – הטבע שנראה תמידי, והעיר שנדמה לנו שתמיד היתה שם; ובעיקר – לירח שמסמן אותם]. האדם מתבונן ובכך יכול לראות התחדשות גם של מראה שגור, כשהוא זוכר שגם למראה הנושן יש רגע של הולדת. שימו לב ללשון הציורית המעניקה למראה משמעות אנושית. יש כאן **האנשה** וגם סוג של **מטפורה**: לידה שהיא מטאפורה לרגע של התחלה.

שמים בלי צפור

זרים ומבצרים.

אווירה נוגה של ⁷⁰ ~~חל~~ (בליל) ושל הוויה קיומית מנוכרת. מתעוררת תחושה של העדר חיים **ושלילת חירות** (מבוצרים). בשמים הרחוקים אין אפילו ציפור לנחמה. תיאור זה יוצר תחושת עוינות: חלק זה של הבריאה, השמיים, המוכר לאדם כל כך, הופך לעוין. בניגוד לשורה הראשונה המסתמנת כהבטחה להתחדשות מופלאה, מסתמנת עתה אווירה קודרת. **ציור לשוני** של מצב של חסר, של קדרות.

**בלילה הסהור מול חלונך עומדת
עיר טבולה בבכי הצרצרים.**

נוסף כאן נמען: "חלונך". כבר קראנו את השיר. מיהו הנמען? [אלוהים]. כלומר, האדם פונה ליישות היוצרת, הגדולה. מה הוא מספר לו? (שמישהי עומדת בחלון, אלא שהמישהי הזו אינה אדם, אלא זוהי – העיר). העיר אמנם שייכת לתחום של התרבות ולא של הטבע (דיכוטומית טבע/תרבות), אך היא כולה טבועה במשהו של הטבע: העיר עומדת בחלון של אלוהים "בלילה הסהור" כלומר בלילה שכולו משוקע בירח, באורו, בתופעת טבע – יש כאן התפעלות גדולה מכוחו של הטבע, אך זהו כוח שהוא לא רק חיובי; העיר גם "טבולה בבכי הצרצרים". שימו לב, יש כאן שתי האנשות. מהן? (העיר עומדת; הצרצרים בוכים). בבית הזה המבט (בעקבות ה"מראה") עובר מן השמים אל העיר, מן הלמעלה הנשגב אל העיר הארצית.

**ובראותך כי דרך עוד צופה אל הלך
והירח
על כידון הברוש**

הדובר ממשיך ופונה אל האל, ומתאר למעשה מה האל רואה: "הדרך עדיין צופה אל ההלך". **האנשה** של הדרך. כאן כדאי להזכיר את הדרך שממשיכה לאורך כל הספר. כדוגמה: הספר פותח בשיר "עוד חוזר הניגון", שכולכם מכירים. "והדרך עודנה נפקחת לאורך" – גם שם יש דרך, וגם שם היא "עדיין" עושה משהו. מה המשמעות של "עדיין" לעשות משהו? (המשמעות היא שהדרך התחילה מזמן וכעת היא פשוט ממשיכה. היא לא התחילה עכשיו, עם השיר, אלא היא ותיקה, כמו המראה הנושן, כלומר עתיקה כמותו, ומנגד לא כמוהו, כיוון שכאן אנחנו לא רואים את ההתחלה, אלא רק את ההמשך). וההלך? – גם זוהי דמות מוכרת של אלתרמן שראשיתה ב"עוד חוזר הניגון": גם שם יש מישהו שהולך בדרך, אותו "עובר אורח" שהכבשה והאיילת מצפות לו. זהו ההלך התמידי שלא עוצר, שממשיך תמיד לנוע ומתפעל מהדרך. נוהגים לקשר את זה לקיום היהודי בארץ ישראל, ולכן הקובץ "כוכבים בחוץ" נחשב למאד ציוני, אף שאין בו מילה אחת מפורשת על תחומים של יהדות או ישראליות. הדרך וההלך ההולך בה הם **סמלים** לחיים שממשיכים, והירח התמידי גם כן משמש כסמל לדבר שהוא נצחי מזה, ושיש לזכור שיש לו רגע של הולדת מזה – גם אותו אפשר לקשור לחיים עצמם, ולחיים היהודיים בפרט.

המילים "הירח/על כידון הברוש" – מחדדות את תפקיד הירח כ**סמל**: המילים מחדדות את המאבק בין הירח העגול (סמל השמימי) לבין הברוש המחודד (סמל המציאות הארצית). השילוב בין הירח לברוש באמצעות המילה "כידון" (כלי נשק חד), והעיצוב של הירח כמעין פנס הניצב על כידון הברוש כדי להאיר את הדרך, מעורר במשורר התפעמות נרגשת של מי שזוכה להתבונן בפלאי הבריאה; ומנגד, יש כאן ספק לגבי האפשרות לשלב את ההתפעלות מן הטבע עם המציאות הארצית. **ציור מטאפורי** הממחיש זווית מבט ייחודית המחברת בין השמימי והארצי.

אֵתָהּ אֹמֵר-אֵלִי, הַעוֹד יִשָּׁנָם כָּל אֱלֹהִים?
הַעוֹד מֵתָר בְּלִחְשׁ בְּשִׁלּוּמָם לְדָרְשׁ?

את הבית סוגרות שתי שאלות. מהו תכנן? (הדובר המתפעם פונה אל אלוהיו ושואל האם מותר לו לדרוש בשלומם של המראות). הדובר כמו יוצא מתוך הזרות שאפפה אותו בבית הקודם וחש את העולם כקרוב אליו, כמרגש ביותר וכמו מניע אותו ליצור עמו דיאלוג – דרך השאלות, באמצעותן. הדיאלוג הוא בעצם – השיר. דרך השיר אפשר לקיים אינטרקציה עם העולם הענק, עם אלוהים, אף שאנחנו עשויים לחוש מנותקים ממנו וקטנים.

מֵאֲגֻמֵּיהֶם הַמַּיִם נִבְּטִים אֲלֵינוּ.
שׁוֹקֵט הָעֵץ
בְּאֶדָם עֲגִילִים.

מה יש לנו כאן? הרי קודם כבר דיברנו על עץ, והנה הוא מופיע שוב בהקשר של מים באגם (השתקפות). ההשתקפות מראה את כוחו של הטבע: האדם פאסיבי לעומתו. האדם לא מביט באופן אקטיבי אל ההשתקפות, אלא הוא "ניבט", כלומר מישוהו מביט בו. הטבע, ההשתקפות עצמה. יש כאן היפוך. העץ היפה, המואנש, לוקח חלק מבשחק ההיפוך הזה: פירותיו או פרחיו האדומים הם כמו עגילים, העץ כמו התקשט, ובה בעת הוא כמו בוחר להיות בשקט הוא "שוקט". הטבע הוא בעל היכולות האקטיביות כאן, הוא זה שיכול לפעול, ואילו האדם פאסיבי. שימו לב לאנלוגיה שבין הירח העגול, וגרמי השמיים העגולים בכלל (הספר נקרא "כוכבים בחוץ") – ששייכים לתחומו של הטבע והאלוהים – לבין העגילים של העץ: במצלול (עגולים-עגילים) וגם בצורה: פירות אץ הברוש הם עגולים. השמיים (והירח) השמימיים והעץ הארצי עם פירותיו העגולים ניצבים זה מול זה, כמו הירח וכידון הברוש בבית הקודם.

לֵעֵד לֹא תַעֲקֹר מִקִּוֵּי, אֱלֹהֵינוּ,
תּוֹגַת צַעְצוּעֵיךְ הַגְדוּלִים.

388
השיר מסתיים בשבועה של הדובר (מעין שבועה המתייחסת לנצח: "כלפי יופיו של העולם הטובל בבכי הצרצרים, ב "תוגה", אך זו תוגה מחויכת, תוגת הצעצועים היפים של האל. **מטאפורה**: "צעצועיך הגדולים". בד"כ צעצועים הם נחלתם של הילדים; כאן הם נחלתו של אלוהים. הצעצועים הם הירח, העצים, האגמים, העיר, האדם וכו'. השימוש בצירוף הבלתי שגרתי הזה, מעצים את האל, שמה שנראה כפלא נפלא, בשבילו הוא צעצוע, משחק ילדים. האדם קטן מן הצעצועים למיניהם שהם, כל פלאי הטבע. כלומר: השגרתי הוא למעשה פלאי.

תגובתו הרגשית של האדם על כל אלה היא הודיה לאל, אך גם תחושת אפסיות מול נצחיות הדברים. לפיכך, הוא נשבע שמראות אלה הטבועים בו לא יישכחו ממנו לעולם. צירוף המילים **האוקסימורוני** "תוגת צעצועיך" מחזק את תחושת המתח שבין העצב לבין השמחה, המאפיינת את חיי האדם הניצב בחולשתו אל מול עוצמת הקיום והטבע.

השיר מעלה הרהורים על הקשר שבין האדם לטבע. התופעות הקבועות והחוזרות שביקום, המראות הנתונים במערכת מחזורית נצחית, הם המקנים לקשר אדם טבע משמעות שמעבר לזמן. סגולות של האדם לחוות את המחזוריות של המראות המתחלפים היא הנותנת משמעות לקיום האנושי, משמעות שתוגה מהולה בה, אולי בשל ההכרה שהאדם הוא בן חלוף.

מבנה השיר

השיר "ירח" בנוי משלושה בתים, בני חמש שורות בכל אחד וכולל חריזה מסורגת בשורות א-ד; ב-ה. הפסיחה המופיעה בכל הבתים בשורה השנייה מבליטה את הציפור (בית א'), הירח (בית ב') והעץ (בית ג') – המייצגים שלוש תופעות המתפרשות כצעצועי האל. עיקרון מבני זה תומך במשמעות ההתבוננות הנפעמת של האדם ביציר הבריאה ובעמידתו הנבוכה מול סודות הקיום האנושי. המבנה משוכלל, סימטרי וקצבי, שאף תואם במידה רבה את תוכנו: השיר מתפתח למעין עלילה דרמטית בת שלושה פרקים: הפרק הראשון (בית א') מתאר חרדה וניכור באווירה חדורת מתח של טרם התפרצות: שמים זרים ומבוצרים, בכי צרצרים. בפרק השני (בית ב') – הירח והברוש ממחישים נקודות התרחקות ונקודות השקה אוקסימורוניות. בפרק השלישי (בית ג') ההרמוניה הושבה על כנה: מים ניבטים אלינו – פסיביים ורוגעים במקום הדמעות שהעיר טבלה בהם, שוקט העץ. לשקט ולפיוס המשתררים מתלווה תפילת הודיה חרישית. עדיין יש פער בין האדם לעולם, אך הוא מקור להתפעלות.

המבנה הזה, יחד עם הסימבוליזם המודגש, הוא שעורר את חמת זעמו של נתן זך, שטען כלפי אלתרמן שהוא משתמש באמצעים טכניים כל כך כדי להראות רגשות, שזה כבר מרגיל מלאכותי. ברור שאלתרמן לא באמת מרגיש התפעלות כזו, כי התפעלות לא יכולה להיות כל כך מתווכת, כל כך סדורה. הסדר הברור של השיר, המשקל והחריזה מושכים את תשומת הלב לטכניקה של השיר במקום לתוכנו. עד היום, אנשים שעוסקים בשירה, נדרשים במובן מסוים להכריע האם הם משתייכים לאסכולת אלתרמן או לאסכולת זך.

סיכום

השיר "ירח" מזמן לקורא השקפת עולם מיוחדת המעודדת לחוות את המציאות בדרך מחודשת ורעננה, אשר תאפשר התמודדות מוצלחת יותר עם השגרה והשעמום המאפיינים את חייהם של בני-אדם רבים בעידן המודרני. אלתרמן מציע אלטרנטיבה של הקפאת רגעים תוך התבוננות מפוכחת ואופטימית בהם, שתאפשר נגיעה בעלת משמעות, אשר תוכל להעניק טעם חדש לחיים. לשם כך, אין צורך להמציא תופעות חדשות, אלא יש להתבונן מחדש ובהתרגשות גם באותם מראות נושנים ולהיזכר בקסמם, עם רגע לידתם. הגילוי מחדש עשוי להעניק משמעות ברוכה לדברים שדומה כי אבד כבר העניין בהם. אין מדובר כאן בהתפעמות ראשונית וספונטאנית, אלא דווקא בהתרגשות מבוקרת של מי שמבקש להיאחז בחוויות החיים מתוך הכרה שניתן לראות בהן את היופי שעדיין שם.

לשם כך, אין צורך להמציא תופעות חדשות, אלא יש להתבונן מחדש ובהתרגשות גם באותם מראות נושנים ולהיזכר בקסמם, עם רגע לידתם. הגילוי מחדש עשוי להעניק משמעות ברוכה לדברים שדומה כי אבד כבר העניין בהם. אין מדובר כאן בהתפעמות ראשונית וספונטאנית, אלא דווקא בהתרגשות מבוקרת של מי שמבקש להיאחז בחוויות החיים מתוך הכרה שניתן לראות בהן את היופי שעדיין שם.

הסימבוליזם
(לחצי אלטרמן)

האומנם עוד יבואו ימים בסליחה ובחסד,
ותלכי בשדה, ותלכי בו כהלך התם,
ומחשורי כירגלך ילטר בעלי האספסת,
או שלפירשלים ידקורו ותמפץ דחירתם.

או מטר ישיג בעדת טפותיו הדופקות
על כתפיה חזה צנארה וראשו רענו.
ותלכי בשדה הרעב וירחב בך השקט
כאור בשולי הענו.

ונשמת את ריחו של התלם נשום ורגוע,
וראית את השמש בראי השלולית הזהב,
וכשועים הדברים ותיים, ומתר בם לנגוע,
ומתר, ומתר לאהב.

את תלכי בשדה. לבדה, לא נצרכת בלהט
השרבות, בדרכים שסמרו מאימה ומדם.
ובלשר-לבב שוב תהיי ענוה ונכנעת
באחד הדשאים, באחד האדם.

השיר "האומנם עוד יבואו ימים" נכתב בשנת 1943, והיה בו משום תגובה
לנוראות מלחמת העולם השנייה, עם היוודע גודל זוועות השואה בארץ ישראל.
השיר נכתב על רוז'קה קורצ'אק אשר נשלחה מטעם קבוצת הפרטיזנים של אבא
קובנר לעורר את הישוב העברי ולגייסו לעזרת הקהילות באירופה (לפי פרופ'
חנה יבלונקה). השיר עורר הדים רבים בציבור, נוכח ייסורי המצפון,
המושקפים בו, של מי שנותרו בחיים. לאה גולדברג ביקשה לבטא את זכות
החיים הבסיסית של אלה שהמזל שפר עליהם והם לא היו בין קורבנות התופת
שהשתוללה באירופה. תיאורי הטבע המרובים בשיר ממחישים את ההנאה
התמימה כמפלט מתלאות הקיום. בטבע ניתן למצוא מרגוע וחושניות ובחסותו
אפשר גם להשלים עם הבדידות שאין מנוס ממנה.

בית א'

השיר כולו כתוב כפנייה אל מישע נוספת, כמו בשיחה או במכתב, בלשון עתיד, אך למרות הפנייה אל גוף נוסף, יש להבין
שהמשוררת, ככל הנראה, פונה אל עצמה.

הבית הראשון (והשיר כולו, בעצם) מתחיל בשאלה, ובשל היעדר הכותרת מקבלת השאלה הזאת משמעות של נושא מרכזי
בשיר:

"האומנם עוד יבואו ימים בסליחה ובחסד, / ותלכי בשדה, ותלכי בו כהלך התם"

צירוף המילים הנרדפות "סליחה" ו"חסד" מרמז על הזמנים הקשים של עכשיו, שבהווה, עליהם נצטרך לסלוח בעתיד. - האם עוד יבואו ימים בהם תוכלי לצאת לטייל בשדות סתם כך? בתמימות? (כהלך התם). החזרה הכפולה על המילה "ותלכי", מעצימה את הרצון הראשוני כל-כך של החיים - פשוט ללכת. המילה "שדה" מציגה לקורא תמונה כללית, אך לא מפורטת במיוחד, של מקום גדול, חופשי, פתוח. אין הדוברת מציינת באיזה שדה מדובר - שדה פרחים, שדה שיבולים, או אולי שדה מלחמה. האמנם יבואו ימים בהם תוכלי להלך חופשייה בכל שדה? לטייל בתום-לב בשדות הללו שבהם נלחמים עכשיו צבאות? ההליכה בשדה בתוספת הדימוי "כהלך התם", מלמדת כי אין כאן שאיפות גדולות ולבטח אין כאן כוונות נסתרות. המשוררת מייחלת בסך הכול לחיים פשוטים של רוגע ושלווה. שתי השורות הסוגרות את הבית הראשון מוסיפות לאווירה הפסטורלית - בתיאור כף הרגל החשופה, המלוטפת בעלי האספסת, אך נוספת עליהן תחושה של אי-נוחות בדמות שלפי-שיבולים דוקרים. "ומחשוף כף-רגלך ילטף בעלי האספסת", - האם תוכלי לטייל סתם כך, יחפה, ולחוש בכפות הרגליים בעלים של צמחי הבר? "או שלפי שיבולים ידקרוך ותמתק דקירתם." - מיד לאחר ליטוף העלים הנעים ידקרוך את הרגליים שלך שלפי שיבולים; דקירה לא נעימה פיזית, אך משהו בה יהיה דווקא נעים בתחושה הנפשית. "ותמתק דקירתם" - משהו בכאב ינעם לך. אם נחזור לרגע אל הרקע לכתיבת השיר, נוכל לעשות את ההשוואה בין כפות הרגליים ההולכות לחיים, את דקירות שפלי השיבולים לרגעים ה"דוקרים" בחיים, ואת הצירוף "ותמתק דקירתם" למסר שמעבירה גולדברג בשיר - לאהוב את החיים, לראות את המתוק שבהם, אפילו כשהם דוקרים. השימוש במילה "מחשוף" מעבירה קונוטציה של חוסר-הגנה, אולי אף של חוסר-אונים. - אין אפשרות לברוח מאותן הדקירות.

בית ב'

המשוררת ממשיכה את אותה השאלה, כמו גולשת במחשבותיה:

"או מטר ישיגך בעדת טפותיו הדופקת / על כתפך, חוזך, צוארך, וראשך רענן."

המילה "מטר" גם היא כללית; כמו שמטר היא מילה נרדפת לגשם, מקובל גם המושג "מטר יריות", או "מטר פצצות". הדוברת שואלת- האמנם עוד יבואו ימים בהם לא תפחדי מהמטר? ימים בהם תטיילי לך בחוץ, וכשתראי שעומד לרדת גשם - במקום לרוץ לתפוס מחסה - תתני לגשם לרדת עלייך ולהרטיב אותך? האם תרשי לו לרענן אותך? ("ותלכי בשדה הרטוב וירחב בך השקט / כאור בשולי הענן.") האם יבואו ימים בהם הגשם ירגיע וימלא אותך בשלווה ובתקווה? המטר מתואר גם כשהוא נופל על גופה של ההולכת בצורה של טיפות: כתפך, חוזך, ראשך, המשוררת בעצם עוקבת אחר כל טיפה מה שמשרה על הקורא תחושה של שלווה ורוגע שמשול לאלה היושבים בארץ בבטחה.

הבית השני מרחיב את חוויית החיים על רקע ההליכה בטבע. כאן נדרשת המשוררת לגשם היורד על גופה. אף שמדובר ב"עדת טיפותיו הדופקת", היא מצליחה ללכת בשדה ולהתעטף בשקט, המדומה כאן ל"אור בשולי הענן". נראה כי גם כאן יש משהו המעיב על החיים (ענן של קדרות), אך בכוחה של המשוררת להתגבר על כך. הגשם השוטף, עוטף אותה בשקט הנוסך בה תחושה טובה.

בית ג'

השאלה והמחשבות גולשות גם לבית השלישי: "ונשמת את ריחו של התלם נשום ורגוע" - באותם הימים העתידיים, הכוונה. האם באמת יבואו אותם ימים בהם להיות בחוץ יהיה בטוח? אנשים יצאו החוצה כדי לנשום לרווחה במקום להיות לחוצים ומבוהלים. ואחרי הגשם, היא ממשיכה, יהיה אפשר לראות אור בכל מקום, אפילו כשמסתכלים על האדמה, על השלוליות. ("וראית את השמש בראי-השלולית הזהוב") והכל יהיה (בעתיד) פשוט וחי, (בניגוד לעכשיו, לזמני המלחמה), ויהיה אפשר לגעת מבלי לפחד. יהיה מותר. ויהיה מותר גם לאהוב. הבית השלישי מדבר באופן בולט על הפשטות של תקופות שלום, של הימים הטובים להם הדוברת מייחלת, יותר מכל הבתים האחרים, ומעמיד את האשליה, את התקווה לעתיד, אל מול חוויות ההווה הקשות. הוא מדבר על תקווה, על אור, על פשטות, על חיים, על אהבה ועל כמה שמותר, כשבזמני מלחמה חשוב תמיד רק כמה אסור.

בבית זה בולטים ביטויים המדגישים את ממשיות החיים. השימוש במגוון חושים (ריח, ראייה, מישוש) משרה אווירה של ביטחון המתחזקת גם בעזרת התיאור האסתטי של התלם, השמש והשלולית. החזרה המשולשת על המילה "ומותר" - מדגישה אמנם את חוויית הקיום על צדדיה הקסומים, אך גם עשויה להכיל בתוכה את הרעיון שאין זה מובן מאליו שמותר לאהוב, כי אם הדבר היה ברור, לא היה צורך לחזור ולהדגיש אותו.